

narodna književnost, folklor i pesništvo vaska pope

vesna cidilko

Često citirano eksplicitno priznanje Vaska Pope o postojanju afiniteta prema folklornom nasleđu južnoslovenskog prostora i tu nastaloj narodnoj književnosti, odražava se u Popinim poetskom delu i to kako u formalno-stilističkim, tako i u motivsko-tematskim analogijama, čije nastajanje i postojanje mogu da se prate od pedesetih godina do danas.

U oblasti formalne strukture teksta od posebnog su značaja sličnosti i paralelne konstrukcije na nivou versifikacije i ritma. U sekundarnoj literaturi je već na više mesta ukazano na preuzete klasične stihove (»metre«) narodne poezije. Ostali pak elementi strukture teksta, koji su u ovom kontekstu od značaja, kao na primer cezura i pre svega akcenat, nisu do sada u dovoljnoj meri uzeti u obzir. Odlučujućoj ulozi pauze pri konstituciji popinog stiha odgovora modulacija ovog elementa kao metričkog faktora u narodnoj poeziji, gde su cezura i broj slogova centralna sredstva za stvaranje »vezanog govora«. U srpskohrvatskom stihu narodne poezije pauza se realizuje na kraju ili unutar stiha; analogno tome nalazimo kod Pope pored pauze na kraju stiha i sporadično »useke« unutar samog stiha, koji ga po pravilu dele na dva dela. Tako se u ciklusu »Predeli« ritmička modulacija ostvaruje u prvom redu putem čvrstog rasporeda pauza.

Dok je u narodnoj poeziji pauza važan silabički faktor stiha, akcenat je tu od manjeg značaja. Slobodno modeliranje akcenatskog rasporeda regulisano je samo putem dva principa: slog ispred cezure uvek je nenaglašen, isto kao i poslednji slog u stihu — sa izuzetkom onih slučajeva, kada na kraju stiha stoji jednosložna reč. Istorodne strukture nalazimo i u Popinim stihovima. Kao ilustracija može da posluži primena epskog deseterca u 18. pesmi ciklusa »Daleko u nama«, sa obaveznom cezuruom posle četvrtog sloga i nenaglašenim slogom ispred pauze, ili pak na isti način konstruisan deseterac u pesmi »San belutka«:

Dan ti bogat u naručju nosim xxx / xxx xx
Mlade jele duž pogleda sadim xxx / xxx xx

18. »Dan ti bogat u naručju«

Jesu li ga visine pojele xxx / xxxxxx

Ostao je tvrdoglav u sebi xxx / xxxxxx

»San belutka«

Isto tako je u pesmi »Kosovo polje« u nesimetričnim trohejskim desetercima slog ispred pauze bez iktusa, šta je slučaj i u trećem tekstu ciklusa »Tragovi Hromoga vuka«:

Kos naglas čita xxx
Tajna slova rasuta po polju xxx / xxxxx

»Kosovo polje«

Gudalom ih šiba po trbuhu xxx / xxxxx

3. »Na zapaljenim guslama«

Silabičke konstante stiha u narodnoj poeziji, povezane sa u gore navedenom smislu regulisanom cezuruom, nalazi svoj pandan kod Vaska Pope u modulaciji silabičkih elemenata stiha. Ovde postaju (pored preovlađujućeg izosilabizma) parcijalne tendencije ka izjednačavanju silabičkog potencijala centralni elemenat ovog aspekta strukture poetskog teksta.

Formalni uticaji narodne književnosti najmarkantnije nalaze svoj izraz u preuzimanju tipičnih stihova usmene narodne poezije, na prvom mestu osmerca, koji je posle epskog deseterca najrazvijeniji stih srpske narodne poezije. Ovaj stih biva na primer u ciklusu »Vrati mi moje krpice« jasno favorizovan. Isto tako često nalazimo osmerac u »Belutku«, gde je realizovan ili kao simetrična konstrukcija (dakle sa pauzom posle četvrtog sloga) ili kao kombinacija »3+5« odnosno »5+3«, baš kao što je to slučaj i u ciklusu »Zev nad zevovima«:

Da li će / roditi kamen

.....

Pitaj ga / do mile volje
Ne nadaj se / odgovoru

Nadaj se / samo čvoruzi
»Tajna belutka«

Bila jednom / jedna greška
Tako smešna / tako mala

.....

Sama sebe / nije htela
Ni da gleda / ni da čuje
»Ohola greška«

I redi stihovi narodne poezije kao što su deveterac i jedanaesterac su u priličnoj meri zastupljeni u Popinim pesmama, pri čemu je udeo jedanaesterca naročito upadljiv. Ni epski deseterac kod Pope ne nedostaje — stih sa najvećom frekvencijom, čija trohejski određena struktura utiče i na ostale kalsične stihove narodne poezije, a kod Pope je (naročito u knjigama »Kuća nasred druma« i »Živo meso«, delimično i u »Rezu«) jedan od najviše upotrebljivanih stihova. Trohejski određena osnovna tendencija odlučujuća je konstanta Popinog stiha. Tako sedmerci u četрнаestoj pesmi ciklusa »Daleko u nama« imaju izuzetno izraženu trohejsku strukturu:

Ruku / tvojih / da nije

xx / xx / xxx

14. »Očiju tvojih da nije«

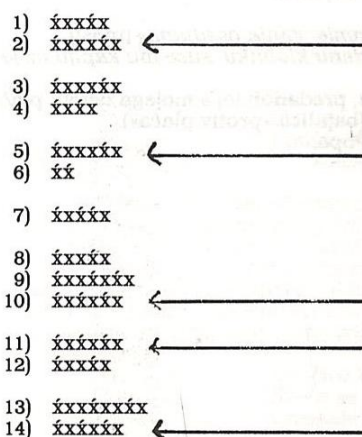
Treći iktus, plasiran na šestom slogu, sreće se i u narodnoj poeziji »Auftakt« i pauza posle trećeg sloga su ovde od odlučujućeg značaja:

U slepom / našem stanu

xxx / xxxx

14. »Očiju tvojih da nije«

Trend ka troheju sa »Auftaktom« određuje osobito epski deseterac, kako to pokazuje i 18. pesma ciklusa »Daleko u nama«. I u ciklusu »Kost kosti« sreće se jaka tendencija ka troheju; trohej je tako relevantan za pesmu »Na početku«, čija silabička šema i raspored iktusa otkrivaju jednu na momente ritmičko-metrički čvrsto uobličenu strukturu, koja se šematski može ovako predstaviti:

U pesmi nalazimo dva četvorosložna stiha, četiri petosložna, šest šestosložnih i po jedan sedmosložan i osmosložan stih. Broj iktusa kreće se od maksimalno tri do minimalno dva, pri čemu većina stihova ima po dva iktusa. Tonska mesta se po pravilu nalaze na prvom slogu reči, dok je kadenca »ženska«. Jako izražena tendencija ka troheju deluje ritmizirajuće, pošto su celi pasazi pesme jasno trohejski određeni. Trohejska intencija naročito se jako pokazuje na kraju stiha i biva pojačana konsekvantnim zadržavanjem »ženske« kadence. Pokatkad se mogu osetiti ritmički naponi, izazvani nagomilavanjem iktusa (»Hebungsprall«), kao što je to slučaj u sedmom stihu. Preovlađujući ritmički trend i pravilna kadenca ipak ne dovode do nastajanja jednog određenog metričkog kvaliteta teksta — ne ide se dalje od metričkih »formula« kao što je to na primer ritmički lajtmotiv u stihovima 2, 5, 10, 11 i 14, gde nalazimo svugde po tri troheja. Tako se može zaključiti da apsolutno metričko određenje teksta istina ne postoji, ali da je izvesna ritmika strukturiranost u svakom slučaju ostvarena.

Isti trohejski metrički akcenti bivaju zadržani i u pesmi »Padni mi samo na pamet« iz ciklusa »Vrati mi moje krpice«. Tonska mesta leže skoro uvek na prvom slogu:

Padni mi samo na pamet
Misli moje obraz da ti izgrebu

xxxxxxx
xxxxxxx

Seti me samo na sebe

xxxxxxx

.....

Dotle je među nama došlo

xxxxxxx

»Padni mi samo na pamet«

Slobodne trohejske kombinacije klasičnih stihova srpske poezije evidentne su i u pesmi »San belutka« kao i u ostalim tekstovima ciklusa »Belutak«, a na iste takve strukture nailazimo i u ciklusima zbirke »Sporredno nebo«. Upadljivog trohejskog karaktera je tako deveterac u ovoj pesmi iz grupe »Nebeski prsten«:

Za tobom ide hromo vreme
Da te stigne da te pregazi

xxxx / xxxx
xxxx / xxxx

»Zvezdani puž«

Prvi deveterac je sa »Aufaktom« i cezuruom posle petog sloga, a u drugom je cezura posle četvrtog sloga. U istom kontekstu stoji i ritmička analogija prema folkloru u pesmi »U moru bih spavao« iz ciklusa »Daleko u nama«.

Još jednu dalju paralelu prema folkloru nalazimo u sintaktičkoj strukturi Popinog stiha koji u oba slučaja predstavlja jednu sintaktičku celinu.

Na nivou retoričko-stilskih struktura nailazimo na dalje analogije između ostalog u sloju metafora. Pesme Vaska Pope, sa njihovom hermetizovanim metaforičkim opisima vrlo su bliske zagonetkama i pitalicama narodne književnosti, šta vrlo lepo ilustruje slika tajanstvenog ponoćnog sunca u ciklusu »Podražavanje sunca«:

Iz golemog crnog jajeta
Izleglo nam se neko sunce

.....

Pozlatilo je u nama sve
Ozelenelo nije ništa
Oko nas od toga zlata

»Ponoćno sunce«

Opisivanje svetlosti kao zlata češće nalazimo u narodnoj književnosti, kako to pokazuje i ova zagonetka: »Pružih zlatnu žicu preko belog sveta, pa je savih u orahovu ljusku« (rešenje je »očni vid«). Običajima folkloru odgovara i naglašena personificirana predstava sunca i meseca, kao i realitet i fantastično u ulozi osnovne semantičke karakteristike, šta ilustruju mnoge zagonetke i bajalice:

»Božje sazdanje, ljudsko stvorenje, zmija osedlana« (most)
»Gvozden sjedi u lugu u gvozdenu klobuku, suze mu kaplju uz je-
lovu kacu« (kotao)
»Kod one vatre večeras kavga; predadoh joj s mogega deteta plač.
Kod mogega deteta mir i spavanje«. (bajalica »protiv plača«)
Sve ovo ne nedostaje ni kod Pope:

Sakata dva zraka
Slepo sunce vode

Jutro je u pećalbi
S one strane neba

.....

Podne je nisko palo
Vucara se s munjama
Nikad nije kod kuće

Veče u svet otišlo

.....

Prosi na nekoj zvezdi

Raširenih ruku
Samo je noć izašla
U susret slepom suncu

»Slepo sunce«

Specifično, u duhu narodne književnosti izgrađeno ili odatle direktno preuzeto adjektiviranje i atributiviranje, stoji u kontekstu sintaktičkih i morfoloških struktura teksta. Primere pružaju između ostalog pesme ciklusa »Kosovo polje« gde je reč o »rujnoj budućnosti«, »čestitom zlatu«, »živom srebru« i.t.d., ili »Poklonjenje Hromome vuku« u kome nalazimo konstrukcije »živa voda«, »jelen zlatorog«, »šestokrila lasta«, »alem kamen«. Tipični atributi narodne književnosti su i »vitko telo«, »dve žive polovine«, »belorune magle« (ciklus »Tragovi Hromoga vuka«, »polje nepoljubljeno«, »stanac kamen« (ciklus »Predeli«), da navedemo samo nekoliko drugih primera. Vrlo bliske ovim paralelama su leksičke pozajmice iz narodne književnosti i folkloru, česte posebno u prvih pet zbirki Vaska Pope, kao i analogije na nivou sintakse i morfoloških struktura, koje Popinu poeziju dovode u blizinu bajalica, kletvi, tužbalica, bajki i fantastičnih pripovedaka narodne književnosti.

Pored preuzimanja leksike (koja delimično preovlađuje u celim pasazima pesama), u blizinu bajalice i kletve stavljaju Popine pesme elipse, kao što je to slučaj u ciklusu »Vrati mi moje krpice«.

Crn ti jezik crno podne crna nada
Sve ti crno samo jeza moja bela

.....

Oluja ti postelja
Strava moja uzglavlje
Široko ti nepočin-polje

Plameni ti zalogaji a voštani zubi

.....

Nem ti vetar nema voda nemo cveće
Sve ti nemo samo škrgutanje moje glasno
Moj ti jastreb na srce

Manje te u majke groze

10. »Crn ti jezik crno podne crna nada«

Iste strukture, pre svega isto strukturirana ponavljanja u oblasti leksike, nalazimo u ovoj bajalici protiv žutice:

»Žut petao lupnuo tri puta žutim krilima nad žutom kokoškom.
Žuta kokoška žute godine, žute meseca, žute nedelje, žutog dana — žuto jaje snela.«

Ovako se baja protiv veštica: »Pošla čudna devojka po čudnu putu, otišla u čudan vir, uhvatila čudnu ribu, odnela je u čudnu kuću.«
Kod more se koristi sledeća formula:

Mora, bora! ne prelazi
Preko ovoga bjela dvora

.....

Prek' ovoga b'jela dvora,
ni kamena kamenica,
ni vjetrušna vjetrušina,
ni nametna nametnica,
ni udova udovica,
ni mađiona mađionica,
dokle ne bi pribrojila
na nebu zvijezde,
na gori listove,
na moru pijesak.

Ova bajalica izgleda da je analogna ovim Popinim stihovima:

Koren ti i krv i krunu
I sve u životu

.....
Utri kotla namćor vode
U tri peći znamen vatre
U tri jame bez imena i bez mleka

Hladan ti dah do grla
Do kamena pod levom sisom
Do ptice britve u tom kamenu
6. »Koren ti i krv i krunu«

Pesma »Koren ti i krv i krunu« sastavljena je kao tipična kletva. Pored elipse karakteristične za ovu književnu vrstu, nalazimo takođe i tipično nagomilavanje prepozicija kao i specifičnu zvukovnu analogiju na početku reči.

U stilu bajalice koncipirana je i pesma »Beži čudo« (takođe iz ciklusa »Vrati mi moje krpice«), sa karakterističnim direktnim obraćanjem i imperativskim konstrukcijama, ponavljanjem istog atributa i antitezom. Kroz analogne sintaktičko-morfološke i glasovne strukture nastaje tako neka vrsta automatizma, svojstvenog posebno bajalicama i kletvama.

U istom smislu strukturirano nabranje osnovni je elemenat pete i šeste pesme ciklusa »Poklonjenje Hromome vuku«:

Podigni kamen sa svoga srca
Hromi vuče

I pokaži mi kako pretvaraš
Kamen u sunconosni oblak
I kako oblak u jelena zlatoroga

.....
Kako pretvaraš jelena u beli bosiljak
I kako bosiljak u šestokrili lastu
5. »Podigni kamen sa svoga srca«

I na ovom mestu očigledna je formalno-stilistička blizina kletvi, ostvarena tehnikom nabranja i direktnim preuzimanjem celih faza — sama kletva i direktno proklinjanje su najmarkantniji delovi teksta:

Progutala i tebe tvoja glad

.....

Razvalile ti se vilice psino
1. Psino neizreciva psino«

Analogije u odnosu na karakteristične strukture pojedinih književnih vrsta obuhvataju i druge oblasti narodne književnosti i folklor — ljubavnu liriku, bajku, fantastičnu pripovetku. Širinu palete motiva preuzetih iz narodne književnosti i folklor kod Vaska Pope pokušaćemo da ilustriramo ovim (nepotpunim) izborom motiva i tema, zajedničkih i pesniku, i narodnoj bajci:

zmaj, zverka, sedmokraki jezik (*»Opsednuta vedrina«*)
penjanje na nebo (*»Belutak«*)
motiv pretvaranja (*»Belutak, »Poklonjenje Hromome vuku«, pesma »Mudar trougao«*)
služiti nekoga, motiv uzaludne gradnje (pesma *»Skamenjeni odjeci«*)
zvezdani puž, zvezdana kiša, san, od srebra peškir čudotvorni (pesma *»Zvezdani puž«*)
kupanje u čarobnom moru (*»Hilandar«*)
živa voda, jelen zlatorog, žar zmija, alem kamen, šestokrila lasta (*»Poklonjenje Hromome vuku«*)
motiv privremenog sna u pećini, da bi posle određenog vremena usledilo buđenje (*»Poklonjenje Hromome vuku«*)
zlatno srce, troglavo sunce (*»Vučja zemlja«*)
borba sa zveri (*»Oči Sutjeske«*)
seljenje duše (*»Neznani građanin«*)
motiv veštice (*»Izgubljena crvena čizmica«*)
motiv vampira (*»Ludi izlaz«*)

Moguće je napraviti i spisak »klasičnih« tema i motiva, koje je Popa preuzeo iz narodne književnosti i aktualizovao ih. Pored kruga solarnih motiva (sunce, mesec i zvezde spadaju u omiljene motive narodne poezije) ovde bi se mogla navesti tematika epske narodne poezije kao jedan od centralnih tematsko-motivskih krugova. To je tematika *Kosovskog ciklusa*, koju Popa obrađuje u pesmama grupe *»Kosovo polje«* — božur, motiv pričešća i zadnje večere pred boj, motiv gavrana (kod Pope aktualizovan u figuri kosa) samo su neke od najvažnijih analogija u ovom smislu. U pesmama Vaska Pope nalazimo i tipične topose narodnog pesništva: gusle Javorove (*»Tragovi Hromoga vuka«*), motiv jele, trepavica, rose, zore (*»Daleko u nama«*), ženidba starca mladom ženom (*»Nebeski prsten«*) itd.

Vrlo raširene u Popinoj poeziji su i »pozajmice« iz mitologije. Veliki broj motiva potiče iz mitološke i paganske tradicije Srba. Najmarkantniji i sigurno centralni primeri su obrada motiva belutka i Hromog vuka. Likovi Hromog vuka i njegovog antropomorfnog pandana Svetog Save su i u mitološkoj tradiciji i kod Pope u mnogim tačkama identični. Tako kod pesnika ne nedostaju tipični atributi Svetog Save, magični predmeti kao što je čudotvorni štap, kojim se između ostalog mogu otkrivati izvori:

Prelomi na troje svoj štap
Načini od njega trokrilnog orla
I iznesi nas odavde

Molimo ti se vučji pastiru
4. »Prelomi na troje svoj štap«

Bistro oko u kamenu
Otvoreno zasnagda
Četvorostrukim poljupcem štapa

I verige su tu:

O vratu mu verige vise
I trzaju se u gvozdenom snu

Na ramenu petao mu plamti
U ruci štap premudri peva
Pesmu ukrštenih puteva
»Sveti Sava«

Kao hipostaza Hromog vuka Sveti Sava je večiti putnik, i poseduje kod Pope ne samo »štap premudri«, koji »peva pesmu ukrštenih puteva«, već on i luta, »putuje po mračnoj zemlji« (*Putovanje Svetoga Save*). Pored moći lečenja jedna od epikleza je i njegova pomoć pri rađanju, koju nalazimo ovde aktualizovanu:

Pomaže svakom kamenu
U nasledenoj crvenoj pećini
Da se porodi

.....

Poji žedne vukove
Gustim kamenim mlekom
Što se u sedam duginih boja preliva

Jaki zubi i tajna krila.
Od kamenog mleka rastu
»Pastirstvo Svetoga Save«

I mitološki kult drveća i biljaka nalazimo u velikom broju Popinih motiva. Na ovom mestu reč je o lipi, dendromorfnom slovenskom božanstvu:

I nadahni me ognjem iz čeljusti
Da propevam u tvoje ime
Pramaternjim lipovim jezikom
4. »Skreni pogled prema meni«

Isto tako čest je i motiv perunike, u ovom kontekstu su i modulacije motiva bosiljka kao i nekih drugih motiva u četvrtoj pesmi ciklusa *»Poklonjenje Hromome vuku«*.

Mitološka interpretacija čini nam se posebno neophodna u slučaju ciklusa *»Kosovo polje«*. U središtu pesama ove grupe stoji mitološko tumačenje prostora i vremena, koji kao metafizičke kategorije bivaju isključeni. Kod Pope ih nalazimo isključivo mitološki objašnjene i tumačene.

I analiza često primenjenog motiva leve i desne strane zahteva mitološki akcentovano objašnjenje. U smislu tematike pričešća i tajne večere spušta se kos u pesmi *»Večera na Kosovu polju«* na desnu, blagosiljajuću ruku Venconosca, a u *»Kosovoj pesmi«* kos pri svojoj mističnoj radnji vadi jedno pero iz levog krila, sve u smislu simbolike motiva pravde i vladalačke moći (po kabalističkoj tradiciji povezane baš sa levom rukom tj. stranom):

Na desnu ruku venconosca
Sleće kos i začinje pesmu
»Večera na Kosovu polju«

Pevam
I palim jedno pero iz levog krila
Da mi pesma bude primljena
»Kosova pesma«

Simbolika leve i desne strane je na ovom mestu još očiglednija, jer se direktno aludira na moć vladara:

Skreni pogled prema meni
Hromi vuče

.....

I ugriži me za levu ruku
Da mi se poklone tvoji vukovi
I da me za pastira izviču
4. »Skreni pogled prema meni«

Veliki broj motiva povezanih sa folklorom nalazimo i u pesmi *»Crne seobe«* iz knjige *»Kuća nasred drumu«* — prag, ognjište, kolevka samo su neki od njih. Česti su i opisi ritualnih radnji, kao pevanje i pesma da bi se nešto postiglo u *»Kosovoj pesmi«*, šta povezano sa ritualnim paljenjem jednog pera iz levog krila ovu pesmu čini skoro ritualno-magičkom formulom.

Jedan drugi važan motiv ove vrste je prinošenje žrtve. Motivi božjeg nadahnuća i tumačenja »nebeskih znakova« koji vode ka zaboravljenom »pramaternjem lipovom jeziku« jasno oferiraju u četvrtoj pesmi ciklusa *»Poklonjenje Hromome vuku«* biblijske imitološke implikacije teksta.

Prehrišćanski običaj prinošenja žrtve mrtvima na reci je tematsko-motivska inspiracija i minuciozno se predstavlja u pesmi *»Onaj svet«*:

Stara majka stavlja na daščice
Kolače sa upaljenim svećama

Šapuće nad njima poruke
Mrtvim ljudima i ženama naše krvi
I pušta ih niz Karaš
»Onaj svet«

Koliko tačno i verodostojno pesnik ovaj običaj predstavlja pokazuje upoređenje slikanja istog običaja u folkloru (po *»Srpskom mitološkom rečniku«*, Beograd 1970): »U Homolju se izvodio prolećni običaj (...) »puštanje vode«, kad su žene za svakog umrlog člana kuće stavljale na daščicu pšenične kolačice i onoliko voštanih svećica koliko je grobova u porodici, i zatim je spuštale u vodu da otplovi niz reku ili potok, »to jest da otputuje na onaj svet«. Istu takvu sliku nalazimo i kod Pope:

Daščice klize po crnoj vodi
Sveće se probijaju kroz suton
I nestaje za okukom reke

Staramajka objavljuje
Da su srećno stigle
Na onaj svet
»Onaj svet«

Mitološke reminiscencije ne nedostaje ni u najnovijoj zbirci *»Rez«*, gde na primer nalazimo aluzije na zelenu, inače tipičnu boju htoničnih demona ili pak modulaciju motiva vuka i balvana (pesma *»Doručak u velegradu«*).

I irealno-fantastično, koje sa besprimernom konsekvencijom određuje semantičke kvalitete Popine lirike, često u smislu jako izraženog hermetizovanja, vuče u velikom broju slučajeva svoje korene iz semantičkih struktura folklor i narodne književnosti i to posebno iz zagonetki. Pored šifrovanih konstrukcija kao »I u mene i u tebe, i u čupca i u lukca, a i u drvene palice« (rešenje: »srce«) ima i primera kada u folkloru hermetizam dovodi do granice komunikacije, kao u ovoj predstavi vodenice: *»Prispicare na mačare, na panje dekanje, na senje dupore«*. Kako to ovaj i drugi slični primeri pokazuju, hermetizam folklor rezultira primarno iz upotrebe određene leksike, koju pak karakteriše sloj teško razumljivih neologizama; uporedo sa tim irealitet nastaje kao rezultat intenzivnog personifikovanja, što isto otežava komunikativni momenat. Sve ovo kod Vaska Pope nije u istoj meri izraženo, jer neologizmi na primer, predstavljaju samo mali deo leksičkog materijala koji pesnik koristi. Tendencija ka analogiji u oblasti semantike izgrađuje se primarno na istom principijelnom stavu, jer i Popa nepoznati kolektivni autor stavlja iste akcente i prema njima određuju mesto, rasprostranjenost i značaj irealnog i fantastičnog u strukturi teksta.